

A várostervezés és a jövőképek

A mai várostervezés haláláról elmélkedő John Gold angol urbanista cikkét olvasva mintha egy bizonytalan kimenetelű abszurd és ironikus dráma második felvonását néznénk.¹ A színpadon — a valóságban aligha létező — ideáltipikus embereket látunk, a „modern embert” és családját, akik az újszerűség, a változás, a mobilitás, a sebesség, a kényelem értékeire nyitottak, akik teljesítményorientáltak és magabiztosan haladnak a társadalmi sikereket biztosító úton, akik városi lakásukban és vidéki ingatlanukban egyaránt otthon vannak és akik élvezik a háztartási és a családi feladatokat könnyítő munkamegtakarító eszközöket, a lakás kínálta elhúzódas lehetőségével élve a gondolkodás és a belső elmélkedés szabadságát, a kert és általában a természetet, miközben a lakóhelyi társadalmi élet pezsgésében is részt vesznek. Ott vannak a helyi közösségi intézményekben, a klubokban, a kávéházakban, a sportlétesítményekben, egyszerűen a modern urbanizmus által felkínált legkülönbözőbb helyeken. S jöllehet, a problémát felvezető gondolatokból — ha úgy tetszik, az első felvonásból — tudjuk, hogy a korszerűnek nevezett életforma a modern urbanisztika téves ígérete, hogy a szerző elutasítja a harmincas évek architektúrális gondolkodásának társadalomképét, az üvegnek, a betonnak, a racionalitásnak, a standardizálhatóságnak, a funkcionalizmusnak és általában a technikának túlzott jelentőséget tulajdonító modern építészetet — a „néző”, pontosabban az olvasó várakozásától eltérően a szerző mégsem a várostervezés „halálát” jósoló záróképpel, hanem a tervezés reformjának, egy újfajta tervezés és újfajta társadalomkép kialakíthatóságának a reményét megcsillantó zárószínnel engedi le a függönyt.

A tanulmány időszerűségét nem az abszurd életforma kritikája adja. A nemzetközi, de a hazai társadalomtudományi kutatásokból is közismert, hogy a már szinte falanszteri modern ember a töretlenül ívelő gazdasági fellendülés mítoszának normatív képe, és korántsem a valóságos folyamatok kifejeződése. Hogy a fejlett tőkés társadalmak lendületét megtörő regressziós mechanizmusok a modernizációt gátló tényezőket is létrehoztak, hogy újraéledtek elfeledettnek vélt tradicionális értékek, hogy a nyugat-európai társadalmak urbanisztikai adottságokon túlmutató, konkrét strukturális viszonyaiban az absztrakciót nélkülöző, differenciált társadalmi életformák bontakoztak ki. John Gold reformgondolata, a tervezés melletti elkötelezettsége szól igazán a jelennek:

Gold szerint ma „nagyon kevés összefüggő, következetes elképzelés van arra vonatkozóan, hogy mire fog hasonlítani a jövő városa; milyen lesz annak kialakítása és struktúrája, milyenek lesznek funkciói, gazdasága, intézményi kerete vagy benne az élet minősége. Ennél is kevesebb az egyetértés abban, hogy milyennek kellene lennie a jövő városának; jöllehet a múlt tapasztalata azt mutatja, hogy egy időszak elképzelése igenis jelentősen befolyásolja a várossal kapcsolatos ügyek irányvonalát. Ilyen meggondolatlanul botorkálni a jövőben annyit jelent, mint lemondani a városi társadalmak potenciális szükségleteinek a kielégítéséről, a létező városok problémáinak a megoldásáról.”² Az előrelépés érdekében ezért mindenképpen a tervezésre kell törekedni. Mégpedig a korábbi „látomások” hibáinak módszeres kritikáján keresztül. A kritika első lépéseként Gold megkérdőjelezi a tervezők eddig használt kiindulótételét, amely így hangzott: „Miféle város?” És egy egész másféle premisszát javasol: „Milyen város, milyen társadalom számára?”

Az angol urbanista tervezéssel kapcsolatos beállítottsága, a jövőképek reális társadalmi megalapozottságát hirdető elmélete korántsem nevezhető általánosnak a nyugat-európai urbanisztikai gondolkodásban. Sőt, az utóbbi időben mintha növekedtek volna a jövőképeket hirdető tervezéssel szembeni ellenérzések. Mintha át-

menetileg lezárult volna a hosszú történeti múltra visszatekintő nemzetközi urbanisztikai polémia, amelyben a tervezésben bizakodó és az azt tagadó álláspontok csaptak össze. S mintha a vitában az utóbbi nézet lenne a győztes. Ezt az is jelzi, hogy míg az ötvenes és a hatvanas években a fejlett tőkésországok tervezése a településhálózat egészére, a különböző régiókra s a helyi közösségekre is kidolgozott társadalmi elképzelésekkel jelentkezett, addig a nyolcvanas években már alig találni perspektivikus jövőképekben gondolkodó térbeli társadalmi terveket.

A bécsi Európai Társadalomtudományi Kutatási és Dokumentációs Koordináló Központ legújabb munkáiban áttekintette az európai városfejlődési trendeket.³ Kimutatja a szinte minden országra jellemző alapvető városfejlődési folyamatokat; az extenzív iparosodásból következő gyors városnövekedést, az intenzív gazdaságfejlődést követő szuburbanizációt, a város környékének fejlődését, a dezurbanizációt, az agglomerációk köztes térségeinek lendületét és a reurbanizációt, a városközpontokat megújító folyamatok jelentkezését. A közeli és a távoli jövő várható térfejlődési irányairól azonban semmit sem közöl. A településtudományokon belül is érzékelhető bizonytalanság oka, hogy a térbeli folyamatokat korábban meghatározó gyors gazdasági fejlődés időszaka lezárult. A ma és a közeljövő gazdasági viszonyai még meglehetősen tisztázatlanok, s jöllehet, már érzékelhető némi fellendülés, a gazdaságot sújtó válság hatása még tart. A mai társadalmi és gazdasági folyamatoknak a múlthoz képest sokkal gyorsabb változásai miatt nehezen prognosztizálható a jövő, különösképpen akkor, amikor még túlságosan közeli a tervezés társadalmi programjainak — ha úgy tetszik —, jövőképeinek a kudarca.

Gold álláspontjában a modern építészet és a tervezés társadalmi elképzelései azért nem váltak valóra, mert hiányzott a jövőképek reális társadalmi megalapozottsága, mert a tervezés elszakadt a társadalmi folyamatoktól, s ezért a célok csupán normatív eszméket fejeztek ki, és mert csak fizikai eszközökkel, a technika kínálta lehetőségekkel akartak a társadalomba beavatkozni. A tervezés jövőképeinek megvalósíthatósága a tervezés reformját, a fizikai és a társadalmi beavatkozások egyidejűségét, a tervek és a valóság közelítését feltételezi.

Az angol szerző igazát több dolog is bizonyítja. A kínálkozó példák közül hadd utaljak a második világháborút követően kibontakozó, új városokat fejlesztő tervezés társadalmi törekvéseinek kvázi-sikertelenségére. A spontán fejlődést kirekesztő nyugat-európai tervezett városok nemcsak a gazdaság fellendítésére, a tőkeviszonyok alakítására, hanem a társadalmi folyamatok szabályozására, egy, a meglévőtől eltérő városi életmód kialakítására is vállalkoztak.⁴ A tények tanúbizonysága szerint azonban az új városok nem mindenben váltották be a hozzájuk fűzött reményeket; az angol, de például a francia új városok lakosságának életformái sem mutatták a tervekben megfogalmazott életminták megvalósulását.

Véleményem szerint a nyugat-európai új városok fejlesztéséhez kapcsolódó tervezés sikertelenségét több tényező okozta. Mindenekelőtt az, hogy a helyi társadalmi életet kizárólag a tervezés eszközeivel, az infrastruktúra biztosításával, a fizikai tér szerkesztésével akarták formálni, továbbá a tervezés eltekintett mindazoktól a társadalmi feltételektől, amelyek sikerének, ha nem is biztosítékai, de legalábbis támasztékai lehettek volna. Mert a tervezés társadalmi céljai az új városok népességétől idegen, külső és normatív elképzelések jegyében születtek. Mert az életmód-elképzelések nem a helyi társadalmak érdekviszonyaiból, hanem a gazdaság, a tőke igényeiből fakadó kormányzati döntésekből táplálkoztak. Az új városok tervezése csak a gazdaság és a tőke működéséhez nélkülözhetetlen társadalmi érdekeket integrálta, a népesség lakóhelyi, illetve mindennapi élethelyzetével összefüggő érdekeit lényegében kívülrekesztette. Ezek a tények a gazdaság és a tőke működését sem kimélő újabb társadalmi konfliktusok, mellesleg a tervezés társadalmi lehetőségeivel kapcsolatos általános érvényű kételyek forrásai lettek.

A kudarccal további okai a tervezés időpontjában még potenciálisan sem érzékelhető társadalmi és gazdasági folyamatok. Az angol új városok tervezésekor alapvető cél volt a London felé áramló népesség számát csökkenteni. A fővárosba igyekvők

közül sokaknak a főváros körüli bolygóvárosokban kellett lakó- és munkahelyet, teljes értékű helyi társadalmi életet, közösségi kapcsolatokat, a harmonikus élet feltételeit biztosítani. A terv kialakításakor nem számoltak, nem is számolhattak sem a szuburbanizációval, a belső városrészek leromlását követő, kifelé törekvő népességmozgással, sem pedig azzal, hogy egy-két évtizeden belül — a későbbi viszonyok igényeinek megfelelően — a londoni tercier szektor olyan fejlődésnek indul, hogy elszívja nemcsak a bolygóvárosok, hanem távolabbi régiók népességének egy részét is. A tercier szektor váratlan dinamikus fejlődése nemcsak a fővárossal kapcsolatos eredeti elképzeléseket, hanem a bolygóvárosok lakói helyhez kötött életének mítoszát is megkérdőjelezte; az új városok népességének nagy része ma éppúgy bejáró, mint a londoni elővárosok bármelyikéé. S a bejáró-életmód miatt képtelen használni lakóhelyének infrastrukturális adottságait, a közösségi létesítményeket, a sportolási és kulturálódási lehetőségeket. De az új városok táji környezetétől méltán remélt és ígért természet közelségét sem, mert azt a fővárosból a hétvégeken idemenekülők sokasága, a zsúfoltság és a zaj sem teszi lehetővé.

Hazai példák, de a Kelet-Európában is végigáramló új városépítési stratégiákat megalapozó tervezés jövőképeinek a bukása is igazolja, hogy építészeti, urbanisztikai megoldásokkal, a társadalmi folyamatoktól elrugaskodott normatív tervezéssel lehetetlen a társadalmi folyamatokat tudatosan alakítani, ha úgy tetszik, a társadalom jövőképét prognosztizálni.

A hazai új iparvárosokkal kapcsolatosan ugyan számos szakember állítja, hogy a nehézipar fellendítésére, a feszített ütemű iparosítás nyersanyagbázisának biztosítására az ötvenes években létesített új telepítéseknek nem voltak a társadalom jövőjére vonatkozó releváns céljai. Az árnyaltabb történeti elemzésekből kiderül, hogy a társadalmi programokkal kapcsolatos nézet akkor sem állja ki a valóság próbáját, ha tudjuk, hogy a hazai új iparvárosok alapvetően valóban gazdaságpolitikai érdekek képviselőitében születtek. Az új várostervekre — kiváltképpen a felszabadulást követő időszakban — hatottak mindazok a koncepciók, amelyek az új társadalmat a lakóhelyi viszonyok forradalmi átalakításával akarták formálni és amelyek a jövő szocialista társadalmát a jövő szocialista városában képzelték el. A hazai urbanisztikai gondolkodásra komoly befolyással volt mind a modern nyugat-európai építészeti, mind pedig a harmincas évek kollektív társadalmát „kollektív házakkal” építeni vágyó szovjet avantgarde architektúrális gondolkodása. Így korántsem meglepő, hogy 1945-ben, de még 1950-ben is például a Dunaújvárost tervező, nyugati műveltségű Weiner Tibor — és mindazok az építészek és tervezők, akik az új társadalom felépítésével kötelezték el magukat — a társadalom valóságos érdekviszonyainak reprezentálására vágyó társadalmi programokkal léptek fel. Mindaddig, amíg a hatalmi harcok el nem dőltek, és nyilvánvalóvá nem lett, hogy a kitűzött gazdaságpolitikai célok — a feszített ütemű iparosítás — csak a társadalmi elképzelések, a tervezés jövőképeinek a rovására oldhatók meg. Ekkor eltűnnek a valóságos érdekviszonyokból táplálkozó társadalmi célok, és megjelennek a normatív elképzelések; a meglévőtől teljesen elszakadt kívánatos jövőt felvázoló — szükségképpen bukáshoz vezető — elméletek. A szocialista életmódra, a közösségiségre, az egyenlőtlenségeket nélkülöző társadalmi szerkezetre vonatkozó tételezések nemcsak azért buktak meg, nemcsak azért nevezhetők illuzórikusnak, mert a legjobban tervezett városprogramok sem biztosíthatják önmagukban ezek ígértét, hanem azért is, mert a történelmi múltból fakadó elmaradottság, a korabeli, de a későbbi folyamatok is másféle utat engedtek; a szocialista életmód és közösségiség nem is egyszerűen buktatóit, hanem másféle megnyilvánulásait, a társadalmi struktúra jóllehet kiegyenlítő, de egyszerűsmind újradifferenciáló mechanizmusait.

Goldnak igazat kell tehát adni abban, hogy jövőképet nem lehet sem technikai eszközökre, sem pedig normatívákra építeni. S hogy a valóságos folyamatok alapján kell tervezni. Mégsem tartom elegendőnek a tervek reális megalapozottsága általános elvét, a tervek és a valóság közötti rés szűkítésének absztrakt hangsúlyozását.

Mégpedig egy ötvenes években fejlesztett új iparváros társadalmának és tervezési mechanizmusainak ismeretében.

A hazai új iparvárosainkat valójában nem ismerjük. A magyar városszociológia lényegében soha nem vállalkozott sem az új városok társadalmának, sem pedig tervezési viszonyainak átfogó elemzésére. Ezért most csupán — a Zelenay Annával évekkel ezelőtt végzett — dunaújvárosi vizsgálat tapasztalataira hivatkozom.⁵ A városban az egy térben együtt élő emberek közötti kohézió ígérését és fogyatékosságait, a közös és az elkülönülő érdekek hálózatát, a hasonló platform nélküli érdekek konfliktusait, kedvező és nehéz élethelyzetben lévő társadalmi rétegeket, rejtett és nyílt elégedetlenségeket, elvágyódást és integrációt, egy még kialakulatlan helyi társadalmat; de számos társadalmi és gazdasági meghatározottságot, közte a város születésekor kibontakozó túlzottan gazdaságcentrikus, a lakosság mindennapi érdekeit diszpreferáló tervezés mind a mai napig ható erejét is megtaláltuk.

S noha a kutatás empirikus eredményeiből, de a korabeli tervezés elemzéséből is kiderült, hogy az új város fejlesztésének a stratégiája eltekintett a helyi társadalom, a lakosság valóságos szükségleteitől, mégsem állítható, hogy Ajka, Komló, Kazincbarcika vagy Dunaújváros csupán tervezői utópiákra, s nem társadalmi igényekre születtek. Ha valaki kézbe veszi az 1952-es vagy az 1953-as településtudományi szaklapokat és az 1950-es, 1951-es évekre még oly jellemző utópikus, normatív társadalmi képzeteket keresi, csalódní fog. Soha nem találkozní oly nyers, egyszerűsített napi konkrét szükségletekből táplálkozó törekvésekkel, mint ezekben az években. A várostervezés az olcsóság, a gazdaságosság szempontjait hangsúlyozza, akár üzem, akár bölcsőde, akár lakóhelyi övezet tervezéséről van szó. A közösségi élet, az életmód szocialista tartalma, s ezek építészeti feltételeinek megteremtését célzó elképzelések már nem szerepelnek a sorok között. Természetesen nem a normatív törekvéseket hiányolom. Számomra az jelenti a valódi problémát, hogy a tervezés eltekint a társadalom bonyolult érdekviszonyainak integrálásától, hogy csak napi, kivált gazdasági — számos esetben csupán ideológiai — érdekeket képvisel, s azokat sem jól. Mert a gazdasági célok többek között a társadalmi kirekesztettségtől, attól váltak illuzórikussá, hogy a társadalom erejét felemésztették, hogy a lakosság mindennapi életének szükségleteit kielégíteni hivatott fejlesztési forrásokat felszívták. Hogy a tervek ellenére fel nem épített közösségi létesítmények, a város lakóinak igényeit nem tükröző lakásstruktúra volt — horribile dictu — a Sztálin Vasmű füstölőgő kéményeinek az ára.

Golddal szemben ezért az az álláspontom, hogy a tervezés reformja érdekében nem elegendő a tervek és a valóság közötti távolságot elemezni. Azt kell kutatni, hogy a tervek mélyén milyen valóság, ha úgy tetszik, a társadalom melyik valósága húzódik meg. Pontosabban, hogy a terv milyen érdekeket, a társadalom csak szűk szférájának, egyes csoportjainak, vagy széles szegmentjeinek, számos társadalmi rétegnek az érdekviszonyait is képviseli.

Gold szerint a modern építészeti társadalomképe azért vált irreálissá, mert elszakadt a létező társadalomtól. Az angol szerző nincs egyedül ezzel a véleményével. Sokan vádolják például Le Corbusier-t, de a harmincas évek szovjet avantgarde építészeit, a konstruktivistákat is, hogy koruk szükségleteit haladták meg magasba szökellő házaikkal, fantasztikus terveikkel. A modern építészeti egyfelől valóban túlszárnyalta korát. Gondoljunk például arra, hogy a harmincas évek Moszkvájában a Le Corbusier-i tervek a gyakorlatban megvalósíthatatlanok voltak. Hogy milyen ellenállás fogadta a progresszív építészeti elképzeléseket. Mindezt azért, mert az ipar felkészületlen volt a modern építészeti technológia fogadására. És mert az akkori szovjet vezetés gazdaságpolitikái törekvéseit veszélyeztette a modern építészet nem kevés költséget igénylő lakásépítési programja. Továbbá, mert az új építészeti síma felületei nem feleltek meg a politikai akarat demonstratív igényeinek. Mégis túl vulgarizált lenne azt állítani, hogy a modern architektúráis törekvéseknek nem volt közük azokhoz a társadalmakhoz, amelyekben a képviselőik éltek. A modern építészeti nyugat-európai koncepciója valóságos társadalmi problémákból nőtt ki. Le Corbusier és munkatársai a napfénytől, a zöldtől és a levegőtől megfosztott, fizikailag

leromlott nagyvárosokban élő munkásság szociális és lakásnyomora láttán hirdetik meg a „L'Architecture Moderne” mozgalmát. Az elmélet társadalmi beágyazottságát az sem teheti vitathatóvá, ha tudjuk, hogy az új irányzat a jelzett feszültségeknek korántsem kielégítő felelete, nem utolsósorban újabb lakóhelyi és építészeti problémák kiindulópontja lett. És mint ismeretes, nemcsak Nyugat-Európában.

A szovjet avantgarde építésszek — a Le Corbusier-vel kialakult párbeszéd hatására is — a társadalom reális konfliktusainak szintén megkérdőjelezhető, de egyfajta kezelési módját javasolják. Mégpedig létező társadalmi érdekek képviselőitében teszik még akkor is, ha a jelzett időszakban nem értek meg az adott érdekek kifejeződésének tényleges feltételei, ha a vezetés még nem tudja, nem akarja a térbeli társadalmi feszültségeket enyhíteni. A XX. Kongresszus után, amikor a társadalomirányítás már kezelni kívánja az élesebben megnyilvánuló térbeli társadalmi problémákat, és törekszik a lakáshiány csökkentésére, és amikor a szovjet ipar már képes a modern technika kivitelezésére is, lényegében rehabilitálják a korábban száműzött új építészet néhány alapvetően fontos elképzelését; például a tömegtermelést, a standardizáltságot, a funkcionálisizmust.

Le Corbusier és a többiek zsenialitásához kétség sem férhet. Mégis tévedés lenne azt gondolni, hogy a kor társadalmi-gazdasági viszonyai, az industrializálódó építőipar feltételei, a standardizáltságot, a tömegtermelést igénylő társadalmak szükségletei nélkül is megjelentek volna a felfelé törekvő városképek. Nincs jövőkép, amely végső fokon nem társadalmi. Még a legmesszebbre, a legtávolabba tekintő elképzelés is — esetenként még csak csírájában, perspektivikus lehetőségeiben felvillanó — társadalmi gyökerekből táplálkozik. Ha felidézzük a hatvanas évek legkülönbözőbb városutópiáit, akár a háromdimenziós, akár a több szintes hálórendszerként építkező térbeli város vagy a hatalmas rakétabázison nyugvó, repülő város képeit, de az üvegből és a betonból konstruált tengeri város tervét, könnyen rádöbbenhetünk, hogy a háttérben korántsem transzcendens, hanem reális források húzódnak meg.⁶ Mégpedig a kor urbanizációs folyamatai, az egyre dinamikusabbá váló városfejlődés, a városok világméretű terjeszkedése. És az a — jóllehet, később megkérdőjeleződő, újrászerveződő, s ezért téves ideának nevezhető — elmélet, amely az adott viszonyokból táplálkozik, s amely szerint az extenzív iparosodás gyors városiasodása megállíthatatlan és megváltoztathatatlan. S amely a jövő embereit kizárólag — a technika lehetőségei szerint ugyan változatos formájú —, de mindenképpen városokba képzei.

Golddal szemben ezért úgy érzem, hogy a modern építészet nem azért vált irreálisá, mert elszakadt a realitástól, hanem azért, mert a társadalom csak egy adott folyamatból táplálkozott, mert a tervezés „egydimenziós” — az adott esetben túlzottan technika- és/vagy gazdaságcentrikus — volt, mert nem a létező társadalom komplexitásából építkezett.

A polemikus gondolatok ellenére is elfogadom az angol urbanista alapkonceptióját. Azt, hogy a korábbiaktól eltérő módon, de mindenképpen tervezni kell. Még akkor is, ha tisztában vagyunk a megalapozott tervek korlátozottságaival is; a váratlan, az előre nem látható, a legjobb tervek elképzeléseit is megkérdőjelezni képes folyamatok lehetőségével. Nézetem szerint a társadalmat megismerni törekvő, mi több, arra építeni vágyó tervezésnek feltehetőleg több a „siker”-esélye, mint a makroközösségek bonyolult érdekszféráját diszpreferáló, csak bizonyos társadalmi mozgásokra, folyamatokra — ha úgy tetszik, egydimenziós tendenciákra, illetve rész-érdekekre koncentráló tervezésnek. A komplexitásra törekvő tervezői metódus sikerének esélyeit alapvetően az növeli meg, hogy a társadalmi szempontot a helyi közösségekre nem ráerőszakolni, nem „bevenni”, hanem „kifejezni”, a helyi társadalmak érdekviszonyait képviselni törekszik.

A komplex társadalmi tervezés elsősorban azt a követelményt jelenti, hogy a különböző tervkonceptciók a társadalmi folyamatokra épüljenek, hogy a gazdasági, technikai, műszaki érdekek mellett a társadalmi-foglalkozási csoportok mindennapi életviszonyaiból fakadó érdekei is artikulálódjanak. S hogy a társadalmi struktúra mindennapi érdekei intézményi kereteket öltsenek.

Sokak véleménye szerint a lakosság mindennapi érdekeit a lakók és a tervező apparátus közötti párbeszéd csatornáján keresztül lehet a tervezés folyamatába integrálni. Nézetem szerint a laikus nem tudja szakszempontokban megfogalmazni, kiváltképp érvényesíteni lakóhelyi és lakáselvárásait. Többek között azért sem, mert túl nagy a távolság a lakók és a nagy tervezőintézetek között. A lakosság mindennapi életszükségeit kifejező érdekek érvényesítésére sokkal inkább egy olyan intézmény hivatott, amely a tervezés folyamatában a megrendelő és tervező között helyezkedik el, amely közvetítő, illetve érdekegyeztető szerepet játszik, s amely a laikus igényeit a tervező apparátussal folytatott tárgyalások során — ha kell, a tervező érdekeinek is ellentmondva — szakszerűen érvényesíti.

A lakosság lakóhelyi és lakásszükségeit képviselő intézmények a tervezés érdekeit is szolgálnák. A magánérős építkezések ma igen gyakran anarchikus városképet okoznak. Többek között azért, mert az egyéni lakásérdekek nem integrálódtak a tervezésbe, mert az egyéni érdekek egyeztetésének nincsenek intézményei feltételei. A nyugat-európai tervezési gyakorlat tapasztalatai, az egyéni elvárásokat összehozó magánvállalkozások például nemcsak az egyes lakók érdekeinek kifejezésére, hanem a magánérős övezetek viszonylag harmonikus fejlesztésére is képesek.

A komplex társadalmi tervezés a makro és a mikrotervezés összhangját is feltételezi. Számos probléma adódik abból, ha hiányzik a makro térbeli társadalmi mechanizmusok és a helyi társadalmak összehangolt tervezése és fejlesztése. Erre is példának szolgált Dunaújváros.

Dunaújváros 1950-ben készült első általános beépítési terve arra épült, „hogy az ifjú városban elsősorban kiscsaládos vagy egyedülálló dolgozók telepszenek meg, és így az eltartottak száma is minimálisra redukálódik”.⁷ Az első terv huszonötezer fő számára tervezte a szükséges ellátó intézményeket. Hamarosan kiderült, hogy a terv gyakorlatilag működésképtelen. Az ország minden tájegysége felől ezrek és ezrek érkeztek ide és a többi új épülő iparváros felé. A kor nagy népvándorlásában megindult tömegek szinte megrohamozták az új város kiszolgáló létesítményeit, mintegy működésképtelenné téve azokat. Az épülő város tervezettnél nagyobb regionális vonzó hatása és mert az új településre a vártnál több gyermekes család érkezett és több gyermek született, a tervek módosítását követelte. Az új terv már negyvenezer fővel számolt, és perspektivikusabb volt. Mégsem volt képes megoldani azt a konfliktushelyzetet, amely az első terv korrekcióját követelte. Mégpedig azért, mert az ötvenes évek derekáig a hazai településhálózat fejlesztése és tervezése lényegében az új városokra koncentrálódott. És nem párosult a makro településhálózat fejlesztésével és tervezésével. Mert a tervezés nem számolt azzal, hogy egy olyan időszakban, amikor a mezőgazdaság, a falu nem kínálja a megélhetés lehetőségeit, s amikor a kor tömegpropagandája a városi élet előnyeiről szól, és amikor a legfontosabbakat: a lakást, a munkát, a megélhetést, a társadalmi felemelkedés perspektíváit kizárólag az épülő városok ígérik, akkor emberek tömegei — nem „figyelve” a tervezés elképzeléseire — hagyják el a falvakat és az új városokba indulnak szerencsét próbálni.

Az 1956 utáni időszak lényeges fordulatokat eredményezett: az új gazdaságpolitikai törekvéseknek is engedve a településhálózat fejlesztésére számos koncepció született. Létrejött a hazai városhálózat és falvak sokasága is fejlődésnek indult. A tervezés figyelmet fordított a makro és mikroegységekre is. Mégis érzékelhetők konfliktusok a településhálózat egészének folyamatai és egyes települések, illetve a nagyobb városok és egyes városi övezetek fejlődése között.

Köztudott, hogy a hetvenes évek új lakótelepeinek különböző intézményei: a bölcsődék, az óvodák, az iskolák túlszűfolttságtól szenvedtek. A kialakított zöldterület nem nyújtott elegendő teret a gyermekek játékanak, s a túlhasználat a parkok és terek gyors romlásához vezetett. A legújabb tapasztalatok szerint azonban egyes lakótelepeken hovatovább gondot jelent, hogy az iskolákat a helyi lakosságból népesítsék be, s ezért a város más, iskolahiányos övezeteiből hordják a tanulókat.

Az új lakótelepi létesítmények ciklikus használata számos okból, többek között abból is fakad, hogy a lakásmobilitást gátló tényezők miatt nehéz az életciklus köve-

telményeinek megfelelő lakáscsere. Hogy a tegnap még gyerekes család gyermekei önálló életkezdését követően sem tud — s sokszor nem is akar — lakóhelyet változtatni. Hogy a gyermekek felnövekedését követően „kiürülnek” egyes lakótelepek. A probléma gyökere azonban az, hogy az új városrészek tervezése nincs összhangban a nagyváros egészének a tervezésével, hogy a makro és a mikrotervezés ellentmondásokban alakul. Az új lakótelepek kiszolgáló intézményeit kiegyenlített korstruktúrájú népesség számára tervezik. S ez hiba egy koncentrált városfejlesztés esetében. Hiba akkor, amikor a nagyvárosi erőforrásokat hosszú időn keresztül az új negyedek fejlesztésére fordították, amikor a régi városrészek rehabilitációja egyre később. Mert mindazok a társadalmi rétegek, amelyek tehetők — a tények tanúbizonysága szerint ezek a szakképzettebb, jobb jövedelmű, egyszersmind fiatalabb, tehát többgyerekes családok —, az új lakótelepek felé törekedtek. És ezzel megbontották nemcsak a kiegyenlített korstruktúrára törekvő tervezés elképzeléseit, hanem a városok harmonikus — ha úgy tetszik, a társadalmi valóságot reprezentálni képes — szerkezetét is. Míg egyes városrészek meghatározott társadalmi rétegek túlsúlyától, más negyedek ugyanazon társadalmi csoportok hiányától „szenvednek”. Míg például az új lakótelepeken sok a fiatal értelmiségi, addig a belső városrészekben kevés. Míg az egyik városrészben jószerint üresen állnak a játszóterek és kihasználatlanok a gyermekintézmények, addig más övezetekben a gyermekeknek nincs terük sem játékra, sem közös együttlétre.

Nézetem szerint sem a makro-, de a mikroszintű tervezés sem törekedhet mindaddig kiegyenlített lakóhelyi társadalmakat kiszolgálni képes fizikai környezeti viszonyok kialakítására, amíg a településfejlesztés fő irányai nem vállalkoznak a térbeli társadalmi folyamatok kiegyenlített fejlesztésére, amíg a településhálózat vagy éppen a városok belső szerkezetének koncentrált fejlesztése az irányadó.

A tervezés társadalmi sikerének esélyeit elvileg növelő megannyi — mából kiinduló, mának szóló — szempont apropójából joggal felvethető a jelenre vagy a jövőre irányultság problematikája. Az a kérdés, hogy a tervezésnek az adott kornak vagy a jövőnek kell felelnie. Hogy valóban terveznünk kell-e a jövő városát.

Gold szerint a ma tervezésének kell választ adnia arra a kérdésre, hogy milyen lesz a jövő városa. Nekem azonban rokonszenvesebb Bruce Allsop angol építész nézőpontja. Aki szerint „az építész feladata, hogy a jelen számára tervezzen és a jövőben bízva, a jövőt hagyja azokra az emberekre, akik a jövőben fognak élni”⁸. Mégpedig azért, mert történelmi példák sokasága bizonyítja, hogy azok az építészeti megoldások tudtak leginkább időállóak lenni, amelyek saját koruk szükségleteinek mind differenciáltabb és mind funkcionálisabb kifejezésére törekedtek. Gondoljunk például a hagyományos helyi társadalmak szükségletei szerint épült népi építészet remekeire. Arra, hogy nem véletlenül éli reneszánszát a népi építészet formavilága, hogy mind a mai napig érvényes — jóllehet modernizált — esztétikumot és társadalmi használhatóságot képvisel meghatározott életformaigényekkel fellépő társadalmi rétegek számára. A rehabilitált középkori városok iránti nosztalgia sem véletlen. A régi városok történeti fejlődésükben potenciálisan hordozzák — a jelen technikai lehetőségei által modernizált formában pedig kínálják — a legkorszerűbb lakóhelyi igények urbanisztikai feleleteit. Bruce Allsop az építészet jövőbeni lehetőségeivel foglalkozó könyvében olvashatjuk, hogy ma egyre nagyobb az igény az otthonosságot árasztó lakóhelyi környezet iránt.⁹ Hogy a mai emberek elutasítják a modern építészeti gigantikus, inkább emlékműre, s nem otthonra emlékeztető házait, épületeit, és a modern építészeti technológiák sima falfelületeivel szemben ismét igénylik a díszítést. Hogy emberek sokasága várja az építészeztől, hogy barátságos, emberi léptékű, tehát kicsiny, a mindennapokban megélhető házakat, intézményeket tervezzenek. Ezeknek a követelményeknek ma elsősorban a nyugati típusú középkori modernizált városok tesznek eleget. Mert körülhatárolt térrel rendelkeznek, mert lakóik számára biztosítják az identitás érzését, mert léptéküknél fogva gyalogszerrel körüljárhatók, a mindennapokban is megélhető, mert városi — ha úgy tetszik — egyfajta közösségi élményt nyújtanak.

Mindezzel korántsem azt akarom állítani, hogy a múlt formáit kell életre hívni. De azt igen, hogy a várostervezésnek alapvetően az adott kor követelményeiből kell kiindulnia. Már csak azért is, mert a tervezésünk még nem válaszolt a mai társadalmi igényekre. Városépítészettünk sokkal inkább a kor gazdasági és kevésbé a társadalmi rétegek lakóhelyi szükségleteit szolgálja.

A mából építkező tervezés nem zárja ki a jövő befolyásolásának a lehetőségét. Ha a társadalom komplexitásából, a társadalom bonyolult érdekviszonyaiból, a már érzékelhető társadalmi szükségletekből, de az éppen csak sejthető, még a háttérben rejtőzködő potenciális igényekből is táplálkozik. Mert a jövő nemzedékeinek tervezési lehetőségei a ma történeti folytonosságában szerveződnek.

JEGYZETEK

- 1 I. R. Gold: The death of the urban vision. Futures, 1984. augusztus. 371—381. l.
- 2 Uo. 372. l.
- 3 Enyedi Gy.: Az európai városnövekedés szakaszai. Valóság, 1984. 1. sz. 111—114. l.
- 4 P. Merlin: Les Villes nouvelles Presses Universitaires de France, Paris, 1972.
- 5 Szirmai V.—Zelenay A.: A remények városa. Lakóhely és művelődés Dunaújvárosban. MSZMP Politikai Főiskola, 1982. (Kézirat.)
- 6 A városutópiáról lásd bővebben: Elképzelések a jövő városáról. In: Bernát T.—Bora Gy.—Fodor L.: Világvárosok, nagyvárosok. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1973.
- 7 Weiner T.—Valentyin K.—Visontai M.: Sztálinváros, Miskolc, Tatabánya. Városépítésünk fejlődése. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1959. 35. l.
- 8 B. Allsop: Merre tart az építéset? Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983. 64. l.
- 9 Uo. 6. fejezet.

Amulettek (Késői Birodalom)